

Robert Skobelski

Uniwersytet Zielonogórski

NIEUDANY EKSPERYMENT SOCJALISTYCZNEJ INTEGRACJI. RADA WZAJEMNEJ POMOCY GOSPODARCZEJ W LATACH 1949-1991

Powstanie i rozwój organizacyjny RWPG

Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG) została powołana 8 stycznia 1949 r. z woli Józefa Stalina. Na początku w jej skład, oprócz Związku Radzieckiego, weszły Bułgaria, Czechosłowacja, Polska, Rumunia oraz Węgry. W lutym 1949 r. do Rady dołączyła Albania (od 1962 r. *de facto* przestała brać udział w pracach RWPG), w listopadzie 1950 r. zaś Niemiecka Republika Demokratyczna (wystąpiła z organizacji w 1990 r. w związku ze zjednoczeniem dwóch państw niemieckich). Kolejnego, tym razem pozaeuropejskiego członka, tj. Mongolską Republikę Ludową, przyjęto do Rady dopiero po 13 latach w czerwcu 1962 r. Ostatnie przyjęcia do organizacji odnotowano w latach 70., kiedy do ugrupowania dołączyła Republika Kuby (1972) oraz Wietnamska Republika Socjalistyczna (1978). Z czasem wprowadzono luźniejszą formę współpracy w ramach RWPG (jej zakres był oczywiście zróżnicowany wobec konkretnych państw) na zasadach członka stowarzyszonego, którym mogły zostać także kraje z gospodarką wolnorynkową. Status taki miała Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii (1964), Finlandia (1973), Irak (1975), Meksyk (1975), Nikaragua (1983), Mozambik (1985), Etiopia (1986), Jemen (1986), Angola (1986) oraz Afganistan (1987). Oprócz tego w latach 70. i 80. RWPG starała się rozwijać współpracę z różnymi międzynarodowymi organizacjami ekonomicznymi, a pod koniec swojego istnienia także z Europejską Wspólnotą Gospodarczą¹.

Kierowniczą instancję RWPG, od początku jej istnienia, stanowiła formalnie Rada, która miała się zbierać na sesjach dwukrotnie w ciągu roku (w razie potrzeby, na wniosek lub za zgodą 1/3 członków Rady można było zwołać sesję nadzwyczajną). Stałym organem roboczym Rady było Biuro z siedzibą w Moskwie. Do jego kom-

---

¹ Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL, sygn. S III/55, *Notatki E. Szyra z posiedzenia inauguracyjnego powołanie Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*; J. Hacker, *Der Ostblock. Entstehung, Entwicklung und Struktur 1939-1980*, Baden-Baden 1983, s. 447; H. Różański, *Spojrzenie na RWPG. Wspomnienia, dokumenty, refleksje 1949-1988*, Warszawa 1990, s. 260.

petencji należały decyzje w sprawach organizacyjnych oraz prace nad projektami uchwał przedkładanych następnie Radzie. Kraje członkowskie delegowały do składu Biura swoich przedstawicieli, którym towarzyszyli doradcy. Obsługą Biura zajmował się Sekretariat na czele z Sekretarzem. W pierwszych latach działalności RWPG sesje Rady odbywały się sporadycznie, przede wszystkim w sytuacjach, gdy zainteresowane były w ich zwołaniu władze radzieckie albo w razie konieczności załatwienia konkretnych spraw. Do końca 1950 r. organ ten obradował na trzech sesjach, przy czym ostatnią z listopada 1950 r. zorganizowano głównie w celu przyjęcia do RWPG Niemieckiej Republiki Demokratycznej².

Kolejną, IV Sesję Rady przeprowadzono dopiero w marcu 1954 r. w Moskwie, a więc po ponad trzech latach. W jej toku dokonano wielu zmian organizacyjnych. Na miejsce Biura powołano Konferencję Zastępców Przedstawicieli Państw Członkowskich (dalej: Konferencja Zastępców), która miała funkcjonować stale. Organ ten miał większe, w stosunku do uprawnień Biura, kompetencje, a do jego podstawowych zadań należało podejmowanie uchwał oraz kontrola nad ich realizacją. Podczas tej samej Sesji rozszerzono również rolę Sekretariatu, który od tej pory zyskał status instytucji pomocniczej, przygotowującej materiały na kolejne sesje RWPG oraz zebrania Konferencji Zastępców. Sekretariat miał ponadto śledzić realizację uchwał Rady oraz funkcjonowanie Konferencji Zastępców. W związku z nowymi zadaniami rozbudowano ten organ o dwóch zastępców Sekretarza oraz liczniejszy niż dotychczas personel³.

Dalsze istotne zmiany w strukturze i zasadach działalności RWPG przeprowadzono na VII Sesji Rady w Berlinie w maju 1956 r. Powołano wówczas siedem stałych komisji branżowych, których zadaniem było organizowanie współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej oraz koordynowanie planowania w ramach RWPG. W organach tych koncentrowała się w kolejnych latach główna działalność Rady, związana z opracowywaniem projektów różnych przedsięwzięć, z których najważniejsze kierowano do rozpatrywania w trakcie kolejnych sesji. Komisje miały także prawo do podejmowania zaleceń i decyzji oraz przekazywania ich bezpośrednio państwom członkowskim (bez pośrednictwa Sesji Rady). Komisje stałe posiadały własne statuty, do ich obsługi zaś powołano sekretariaty. Organy te, które z czasem ulegały coraz większej biurokratyzacji, funkcjonowały w poszczególnych krajach członkowskich RWPG, a kierowali nimi przedstawiciele państwa, w którego stolicy znajdowała się siedziba danej komisji. Na przykład siedzibę Komisji Maszynowej ustanowiono w Pradze,

² H. de Fiumel, *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Studium prawnomiędzynarodowe*, Warszawa 1967, s. 13; H. Różański, *op. cit.*, s. 16, 39-40; *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, [w:] A. Kochański, A. Kupich, *Działalność RWPG w latach 1949-1956*, „Sprawy Międzynarodowe” 1994, nr 3, s. 138-139.

³ H. Różański, *op. cit.*, s. 48; *Informacja o działalności Rady...*, 129-130.

Komisji Węglowej w Warszawie, Komisji Metali Kolorowych w Budapeszcie, Komisji Rolnej w Sofii, Komisji Przemysłu Chemicznego w Berlinie, Komisji Hutnictwa Żelaza i Stali w Moskwie, Komisji Przemysłu Naftowego i Gazowego w Bukareszcie, Komisji Handlu Zagranicznego (przekształconej z Komisji ds. Koordynacji Handlu z Krajami Kapitalistycznymi) w Moskwie. W następnych latach powstawały kolejne stałe komisje (do końca istnienia RWPG stworzono ich 22), zarówno o profilu branżowym (m.in. Komisja Transportu, Komisja Łączności), jak i problemowym (m.in. Komisja Ekonomiczna, Komisja do Spraw Statystyki). Oprócz komisji w charakterze stałych organów powoływano także tzw. narady, m.in. Naradę ds. Cen, Naradę ds. Zatrudnienia, Naradę ds. Gospodarki Wodnej itd.⁴

W drugiej połowie lat 50. działalność RWPG uległa pewnemu ożywieniu, choć wprowadzanie zmian postępowało niezmiernie powoli, czego potwierdzeniem była m.in. kwestia Statutu Rady. O konieczności przyjęcia tego dokumentu zdecydowano dopiero w trakcie obrad X Sesji w grudniu 1958 r. w Pradze. Trwającymi rok pracami nad Statutem kierował zastępca Sekretarza Rady ze strony PRL – Henryk Różański. Ostatecznie Statut zatwierdzono podczas XII Sesji Rady w grudniu 1959 r. w Sofii (wszedł w życie od 1 stycznia 1960 r.). Jego uchwalenie stabilizowało od strony formalnej istnienie RWPG, zamykając okres dziesięcioletniej prowizoryczności wynikającej z tego, że do tej pory Rada działała jedynie na podstawie uchwał z 1949 i 1954 r. Co charakterystyczne, treść Statutu wzorowano w pewnej mierze na podobnych aktach prawnych innych działających na świecie organizacji międzynarodowych⁵.

Statut RWPG formułował zasady funkcjonowania organizacji. Najważniejsza spośród nich została zawarta w artykule pierwszym tego dokumentu i odnosiła się do suwerenności oraz równości wszystkich państw członkowskich („Współpraca gospodarcza i naukowo-techniczna między krajami członkowskimi Rady realizowana jest zgodnie z zasadami całkowitego równouprawnienia, poszanowania suwerenności i interesów narodowych, wzajemnych korzyści oraz braterskiej pomocy wzajemnej”). Odrębny artykuł poświęcono tzw. zasadzie *consensusu*, dotyczącej zaleceń i uchwał Rady:

[...] Realizacja przez kraje członkowskie Rady przyjętych przez nie zaleceń odbywa się na mocy uchwał rządów lub właściwych organów krajów zgodnie z ich ustawodawstwem [...] Wszystkie zalecenia i uchwały podejmowane są w Radzie tylko za zgodą zainteresowanych krajów członkowskich Rady, przy czym każdy kraj ma prawo zgłosić swoje zainteresowanie sprawą rozpatrywaną przez Radę [...] Zalecenia i uchwały nie rozciągają się na kraje, które oświadczyły, że nie są zainteresowane daną sprawą. Jednakże każdy z tych krajów może w okresie późniejszym przyłączyć się do zaleceń i uchwał przyjętych przez pozostałe kraje członkowskie Rady⁶.

⁴ H. de Fiumel, *op. cit.*, s. 73-74; H. Różański, *op. cit.*, s. 65.

⁵ H. Różański, *op. cit.*, s. 95-96.

⁶ Zob.: *Statut Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, [w:] *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów i dokumentów*, Warszawa 1964, s. 192 i nast.

W późniejszych latach w Statucie pojawiały się liczne zmiany wynikające z powoływania nowych organów RWPG (komitetów, komisji stałych), uchwalania kolejnych strategii i programów działalności, przyjmowania do Rady następnych członków, w tym pozaeuropejskich, czy też współpracy ugrupowania z krajami trzecimi.

Uchwalenie Statutu i modyfikacje organizacyjne, które zaczęto wprowadzać w drugiej połowie lat 50., tylko w minimalnym stopniu wpłynęły na jakość funkcjonowania Rady. Nie najlepiej wyglądała praca aparatu RWPG, w którym często panował bałagan kompetencyjny, rozbudowane procedury biurokratyczne i przerosty administracyjne. Na przykład Sekretariat nie wykazywał dostatecznej aktywności i miał słabą obsadę kadrową w stosunku do zadań, które przed nim stawiano. Wprawdzie w pierwszej połowie lat 60. liczba zatrudnionych w Sekretariacie pracowników była systematycznie zwiększana (1966 r. – ok. 800 osób), jednak personel ten był słabo wykorzystywany i skupiał się głównie na pilnowaniu interesów własnych państw. W komisjach stałych zaś niejednokrotnie dochodziło do dublowania się wielu kwestii, nad którymi pracowały. Podobnie niekorzystną tendencją w latach 60. czy 70. było zajmowanie się przez te organy zbyt szeroką problematyką, przy jednoczesnej nadmiernej drobiazgowości podczas rozstrzygania nawet drugorzędnych problemów⁷.

Usprawnieniu funkcjonowania RWPG miało służyć powołanie Komitetu Wykonawczego, który zastąpił dotychczasową Konferencję Zastępców. Z inicjatywą stworzenia takiego organu wystąpiły władze PRL na zwołanej w czerwcu 1962 r. naradzie przywódców partii krajów członkowskich ugrupowania. Po zaakceptowaniu tego projektu przez pozostałych członków RWPG, Komitet Wykonawczy został powołany w trakcie XVI nadzwyczajnej Sesji Rady w Moskwie (lipiec 1962 r.). W jego składzie znaleźli się przedstawiciele wszystkich państw członkowskich na szczelbu wicepremierów, którzy zmieniając się co roku, kierowali pracami tego organu (tak wysoka ranga uczestników Komitetu Wykonawczego miała wzmocnić organizacyjnie Radę i zapewnić jej skuteczniejsze możliwości oddziaływania)⁸.

Komitet Wykonawczy kierował realizacją całokształtu zadań, jakie przez kolejne lata stawiała sobie RWPG. Wyposażono go więc w szerokie kompetencje, związane z prawem do podejmowania uchwał i zaleceń, a także przedstawiania wniosków do rozpatrywania przez kolejne sesje Rady. Organ ten kierował pracami pozostałych instytucji RWPG, w tym Sekretariatu i stałych komisji, oraz nadzorował wykonywanie przez poszczególne państwa członkowskie zobowiązań wynikających z przyjętych przez nie zaleceń Rady. W gestii Komitetu Wykonawczego znalazło się również organizowanie prac związanych z koordynacją planów gospodarczych w ramach RWPG

⁷ R. Skobelski, *PRL w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej w latach 1956-1970*, „Kwartalnik Historyczny” 2007, nr 3, s. 59.

⁸ Z. Bombera, *Międzynarodowa integracja gospodarcza krajów RWPG*, Warszawa 1982, s. 117; H. de Fiumel, *op. cit.*, s. 69; H. Róžański, *op. cit.*, s. 137 i nast.

oraz specjalizacją i kooperacją produkcji. W tym celu powołano w jego ramach, jako instytucję pomocniczą, Biuro ds. Zbiorczych Zagadnień Planów Gospodarczych, którego rola miała polegać przede wszystkim na przygotowywaniu dla Komitetu Wykonawczego wniosków dotyczących ogólnych zagadnień koordynowania planów, a także na pomocy w organizowaniu współpracy między organami planowania państw członkowskich RWPG⁹.

Po przyjęciu na XXV Sesji Rady w lipcu 1971 r. *Kompleksowego Programu dalszego pogłębiania i doskonalenia współpracy i rozwoju socjalistycznej integracji krajów członkowskich RWPG* (dalej: *Kompleksowy Program*) w strukturze ugrupowania pojawiły się kolejne organy w randze komitetów. I tak w 1971 r. podczas XXV Sesji Rady powołano Komitet ds. Współpracy w Dziedzinie Planowania, w którym każdy kraj członkowski był reprezentowany przez przewodniczącego swojego organu planowania. Komitet ten zbierał się przynajmniej na dwóch posiedzeniach w ciągu roku, a do jego podstawowych zadań należało m.in. organizowanie współpracy w różnych dziedzinach produkcji, prowadzenie prac w zakresie koordynowania planów ekonomicznych, przeprowadzanie konsultacji w sprawach polityki gospodarczej itd. Na tej samej XXV sesji Rady utworzony został również Komitet ds. Współpracy Naukowo-Technicznej, którego działalność obejmowała organizowanie, koordynowanie i prowadzenie konsultacji w sprawach polityki naukowo-technicznej, wspólne prowadzenie badań naukowo-technicznych w najważniejszych dziedzinach, wymianę doświadczeń naukowych itd. W późniejszym czasie powołano dwa kolejne komitety – Komitet ds. Współpracy w Dziedzinie Zaopatrzenia Materiałowo-Technicznego oraz Komitet ds. Przemysłu Maszynowego, który zorganizowano w 1986 r., czyli właściwie już u schyłku istnienia RWPG¹⁰.

Równocześnie z Komitetem Wykonawczym w trakcie XVI Sesji Rady zdecydowano o utworzeniu Instytutu Normalizacyjnego. Jego zadaniem miało być rozwiązywanie coraz liczniejszych problemów odnoszących się do kwestii standaryzacji oraz unifikacji produkcji w krajach członkowskich Rady. Instytut Normalizacyjny, którego siedzibę zlokalizowano w Moskwie, miał funkcjonować w powiązaniu z działalnością, powołanej w tym samym czasie, Stałej Komisji Normalizacyjnej. Drugim organem w RWPG o randze instytutu był – powstały w 1980 r. na XXIV Sesji Rady – Międzynarodowy Instytut Ekonomicznych Problemów Systemu Socjalistycznego. Jego prace miały

⁹ R. Chwieduk, H. Syroczyńska, *Rozwój struktur organizacyjnych RWPG w świetle dokumentów, [w:] 40 lat RWPG. Ewolucja instytucji i struktur socjalistycznej integracji gospodarczej*, red. R. Chwieduk, A. Krawczewski, Warszawa 1988, s. 159-160; F. Kubiczek, L. Skibiński, *RWPG. Program socjalistycznej integracji gospodarczej (pytania i odpowiedzi)*, Warszawa 1973, s. 11; H. de Fiumel, *op. cit.*, s. 69-71; A. Wasilkowski, *Zalecenia Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, Warszawa 1969, s. 162 i nast.; *Statut Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej...*, s. 195-197.

¹⁰ J. Jakubowski, *Międzynarodowe organizacje gospodarcze krajów RWPG. Zagadnienia prawne*, Warszawa 1980, s. 15 i nast.

dotyczyć „teoretycznych i metodologicznych problemów ekonomicznych związanych z pogłębianiem socjalistycznej integracji gospodarczej krajów członkowskich RWPG”. Ujmując natomiast prościej, organ ten zamierzał koncentrować się przede wszystkim na przełamaniu zastoju w rozwoju ekonomicznym krajów socjalistycznych, który stawał się coraz poważniejszym problemem na przełomie lat 70. i 80.¹¹

Rozbudowie i zmianom w strukturze i aparacie RWPG towarzyszyło tworzenie przez państwa członkowskie, poczynając od lat 60., wielu organizacji gospodarczych o charakterze koordynacyjnym. Do końca istnienia Rady pojawiły się aż 32 takie organizacje, z czego 18 funkcjonowało w przemyśle, 5 w transporcie, 4 w sferze naukowo-technicznej, 2 w łączności, 2 w dziedzinie kredytowo-finansowej oraz 1 w handlu. Działalność tych instytucji przyczyniła się w znacznej mierze do ułatwienia współpracy krajów RWPG w różnych dziedzinach, oczywiście na miarę warunków, jakie stwarzały centralnie kierowane gospodarki. I tutaj bowiem pojawiało się wiele trudności, wynikających zarówno z przerostów biurokratycznych i nieraz słabej aktywności, jak i z rozbieżnych interesów poszczególnych członków ugrupowania¹².

I tak w lipcu 1962 r. powołano Centralny Zarząd Dyspozytorski Połączonych Systemów Energetycznych (dalej: Centralny Zarząd) z siedzibą w Pradze. W jego składzie znaleźli się przedstawiciele Bułgarii, Rumunii, Czechosłowacji, NRD, Polski, Rumunii, Węgier i ZSRR. Głównym celem działalności Centralnego Zarządu była organizacja połączenia równoległego systemów energetycznych krajów RWPG, w tym opracowywanie projektów i schematów połączenia systemów energetycznych oraz koordynowanie i nadzorowanie prac naukowo-badawczych w zakresie energetyki. Z kolei w październiku 1963 r., zgodnie z postanowieniami XVI Sesji Rady, powstał Międzynarodowy Bank Współpracy Gospodarczej (dalej: MBWG), który rozpoczął działalność od 1 stycznia 1964 r. W jego skład, oprócz wymienionych wyżej państw, weszła również Mongolia. Podstawowe zadania MBWG sprowadzały się przede wszystkim do prowadzenia wielostronnych rozliczeń w rublach transferowych, udzielania krótkoterminowych kredytów i przechowywania wolnych środków w tychże rublach państw członkowskich, operacji na rynku wolnodewizowym itd. Działalność banku miała przyczynić się do przyspieszenia wymiany dóbr i usług w ramach RWPG. MBWG wyposażono w kapitał zakładowy w wysokości 300 mln rubli transferowych¹³.

Pod koniec 1963 r. utworzono Wspólny Park Wagonów Towarowych (dalej: WPWT) z siedzibą w Pradze. Do WPWT, poza Mongolią, weszli wszyscy członkowie

¹¹ R. Chwieduk, H. Syroczyńska, *op. cit.*, s. 165 i nast.

¹² J. Jakubowski, *op. cit.*, s. 15 i nast.; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, *op. cit.*, s. 165 i nast.; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą (dalej: KWGzZ), sygn. 22/5, *Sprawozdanie ze współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej*.

¹³ P. Bożyk, *Współpraca gospodarcza krajów RWPG*, Warszawa 1976, s. 79; J. Jakubowski, *op. cit.*, s. 15 i nast.

RWPG. Zorganizowanie WPWT miało wpłynąć na zredukowanie w ramach ugrupowania liczby pustych przebiegów wagonów towarowych w komunikacji zarówno międzynarodowej, jak i wewnętrznej¹⁴. W kwietniu 1964 r. powstała Organizacja Współpracy Przemysłu Łożyskowego (dalej: OWPŁ), której siedzibę ustanowiono w Warszawie. Początkowo weszły do niej Bułgaria, Czechosłowacja, NRD, Polska i Węgry, natomiast później także ZSRR (1965 r.) oraz Rumunia (1971 r.). Głównym zadaniem OWPŁ miało być pokrycie zapotrzebowania państw RWPG w łożyska toczne, koordynacja handlu i wytwarzania tych deficytowych artykułów oraz wprowadzanie nowych technologii i organizacji produkcji w przemyśle łożyskowym. Natomiast w lipcu 1964 r. w trakcie XIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego CSRS, Polska i Węgry utworzyły Organizację w zakresie Hutnictwa Żelaza i Stali („Intermetal”), do której zgłosiły następnie akces Bułgaria, NRD i ZSRR, a w okresie późniejszym także Rumunia. Siedzibą „Intermetal” został Budapeszt. Główna rola tej organizacji sprowadzała się do ograniczania importu z Zachodu w zakresie produktów hutniczych i zastępowania go własnymi wyrobami¹⁵.

W lipcu 1969 r. rządy Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Polski, Węgier i ZSRR powołały Międzynarodową Organizację Branżową Współpracy w Zakresie Małotonażowej Produkcji Chemicznej – „Interchim” (w 1971 r. do „Interchimu” przystąpiła Rumunia). Jej siedzibę zlokalizowano w Halle w NRD. „Interchim” zajmował się organizacją współpracy państw Rady w zakresie małotonażowych produktów chemicznych, czyli m.in.: barwników syntetycznych, środków pomocniczych dla przemysłu włókienniczego, skórzanego i papierniczego, środków ochrony roślin¹⁶. Z kolei w lipcu 1970 r., zgodnie z decyzją XXIV Sesji Rady, Bułgaria, Czechosłowacja, Mongolia, NRD, Polska oraz ZSRR powołały Międzynarodowy Bank Inwestycyjny (dalej: MBI) z siedzibą w Moskwie (rok później do MBI przystąpiła także Rumunia). Do jego głównych zadań należało udzielanie długo- (do 15 lat) oraz średnioterminowych kredytów (na okres 5 lat) w rublach transferowych i walutach wymiernalnych na cele inwestycyjne krajów Rady. Kapitał statutowy MBI ustalono w kwocie miliarda rubli, z czego 70% w rublach transferowych, 30% zaś w walutach wymiernalnych¹⁷.

¹⁴ F. Kubiczek, L. Skibiński, *op. cit.*, s. 18-19; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, *op. cit.*, s. 169. W momencie powołania WPWT, organizacja ta dysponowała 95,2 tys. wagonów, natomiast w 1972 r. liczba ta wzrosła do 180 tys., by pod koniec 1974 r. osiągnąć stan blisko 250 tys. (H. Różański, *op. cit.*, s. 204).

¹⁵ P. Bożyk, *op. cit.*, s. 77-78.; J. Jakubowski, *op. cit.*, s. 18-20.

¹⁶ J. Jakubowski, *op. cit.*, s. 20-21; F. Kubiczek, L. Skibiński, *op. cit.*, s. 19-20.

¹⁷ A. Marszałek, *Mechanizmy i narzędzia integracji gospodarczej krajów RWPG*, Warszawa 1981, s. 124; F. Kubiczek, L. Skibiński, *op. cit.*, s. 17-18; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza. Zarys problematyki prawnej*, Warszawa 1974, s. 227. Jednym z warunków przyznania kredytu przez MBI było uczestnictwo w danej inwestycji przynajmniej dwóch państw RWPG. Budowany obiekt musiał odpowiadać wysokim wymaganiom technicznym, a produkowane w nim wyroby miały być nowoczesne i tanie (E. Drabowski, *Rubel transferowy – międzynarodowa waluta krajów RWPG*, Warszawa 1974, s. 27).

Oprócz opisanych wyżej wymienić można jeszcze m.in. następujące organizacje członków RWPG: Międzynarodowe Centrum Informacji Naukowej i Technicznej, Koordynacyjne Centrum Międzyrządowej Komisji ds. Współpracy Krajów Socjalistycznych w dziedzinie Elektronicznej Techniki Obliczeniowej, Organizację Współpracy Ekonomicznej i Naukowo-Technicznej w dziedzinie Przemysłu Elektrotechnicznego „InterELEKTRO”, Organizację ds. Koordynacji Łączności Satelitarnej „Intersputnik”, Wspólny System Eksploatacji Kontenerów, Międzynarodowe Zjednoczenie Gospodarcze ds. Produkcji Urządzeń dla Elektrowni Jądrowych „Interatomenergo”, Międzynarodowe Zjednoczenie Gospodarcze ds. Urządzeń Technologicznych dla Przemysłu Włókienniczego „Intertekstilmasz”, Międzynarodowe Zjednoczenie Gospodarcze w dziedzinie Produkcji Włókien Syntetycznych „Inerchimwołokno”, Międzynarodowe Przedsiębiorstwo Okrętowe „Interlichter”, „Międzynarodowe Towarzystwo Właścicieli Statków, Biuro Koordynacji Frachtowania Okrętów i in.¹⁸

Zagadnienie cen i systemu finansowo-walutowego w RWPG

Rozwijaniu współpracy ekonomicznej wśród państw członkowskich RWPG nie sprzyjały wprowadzone w ramach ugrupowania reguły ustalania cen. Na początku lat 50. w związku ze zwyczają cen światowych, spowodowanych konfliktem koreańskim, kraje Rady przyjęły zasadę tzw. cen „stop”, która polegała na zastosowaniu we wzajemnych rozliczeniach handlowych stawek, funkcjonujących na rynkach światowych w latach 1949-1950. Taki poziom cen, z pewnymi modyfikacjami, utrzymywano do roku 1958, kiedy na IX Sesji rady zdecydowano z kolei o przyjęciu w handlu krajów RWPG cen światowych z 1957 r. Obowiązywały one następnie, z niewielkimi zamianami, aż do roku 1975¹⁹.

System cen „stop” nie przystawał w omawianym okresie do światowych trendów popytu i podaży. Nie spełniał też dostatecznie funkcji rozliczeniowych wewnątrz RWPG, gdyż nie wyrażał aktualnego poziomu i relacji kosztów wytwarzania towarów państw Rady uczestniczących w wymianie handlowej. Zdarzało się w tej sytuacji, że jeśli ceny światowe były wyższe od obowiązujących na rynku socjalistycznym, kraje RWPG dążyły do lokowania własnego eksportu, zwłaszcza w odniesieniu do towarów bardziej atrakcyjnych, na rynkach kapitalistycznych. I odwrotnie, jeżeli ceny na rynku socjalistycznym przewyższały światowe, członkowie ugrupowania starali się

¹⁸ R. Chwieduk, H. Syroczyńska, *op. cit.*, s. 173-174.

¹⁹ L.J. Jasiński, *Stosunki gospodarcze z zagranicą*, [w:] *Historia gospodarcza Polski (1939-1989)*, red. J. Kaliński, Warszawa 1996, s. 180.

kupować więcej na Zachodzie. Powodowało to występowanie w latach 60. tendencji do zmniejszania obrotów handlowych między państwami socjalistycznymi²⁰.

Dopiero w styczniu 1975 r. Komitet Wykonawczy podjął decyzję o zmianie modelu cen „stop” we wzajemnym handlu na tzw. ceny „kroczące”. O ile dotychczasowe ceny „stop” były średnimi cenami ubiegłego pięciolecia, np. lat 1966-1970, przenoszonymi na okres kolejnego pięciolecia, w tym przypadku na lata 1971-1975, i nie mogły być w tym czasie w zasadzie zmieniane, o tyle nowa baza cen, nazwana cenami „kroczącymi”, była średnimi pięcioletnimi obowiązującymi przez jeden rok, który następował po tym pięcioleciu. Na przykład dla roku 1976 obowiązywały średnie ceny z okresu 1971-1975, dla 1977 z okresu 1972-1975 itd. System taki utrzymał się do momentu przejścia przez państwa RWPG na rozliczenia wolnodewizowe w cenach światowych, a więc zaraz przed rozwiązaniem organizacji²¹.

Ujemnie na relacje ekonomiczne w RWPG, oprócz nieefektywnego systemu cen, oddziaływał również system finansowo-walutowy krajów Rady. W pierwszych latach istnienia ugrupowania państwa członkowskie opierały wzajemne rozliczenia wyłącznie na dwustronnych umowach handlowych oraz płatniczych. Były to umowy clearingowe, polegające na corocznym równoważeniu wzajemnych obrotów za pomocą umownej jednostki rozliczeniowej, jaką stanowił wówczas rubel clearingowy. W 1957 r. podjęto próbę wprowadzenia rozliczeń w ramach clearingu wielostronnego, jednak w praktyce objął on jedynie rozliczenia odnoszące się do wymiany nadwyżek towarów, występujących na rynkach wewnętrznych poszczególnych państw²².

Dopiero w 1962 r. powołano Stałą Komisję Walutowo-Finansową, która miała się zająć – ogólnie rzecz ujmując – porządkowaniem relacji walutowo-finansowych w obrębie RWPG. Natomiast w kolejnym roku doszło do podpisania umowy mającej umożliwiać rozliczenia wielostronne w rublach transferowych i powołano w tym celu wspomniany już wcześniej Międzynarodowy Bank Współpracy Gospodarczej (MBWG). Posunięcia te nie przyczyniły się jednak do usprawnienia wielostronnych rozliczeń, które w dalszym ciągu nie wyszły poza obszar wcześniejszych dwustronnych umów zawieranych między partnerami z Rady. Stosowanie rozliczeń wielostronnych było utrudnione głównie z powodu braku wymienialności walut poszczególnych członków ugrupowania (jak również rubla transferowego), które nie miały cech mier-

---

²⁰ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, *Uwagi na temat współpracy gospodarczej krajów członkowskich RWPG*; A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG. Geneza niepowodzenia*, Łódź 1993, s. 73; S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych a handel zagraniczny Polski*, Warszawa 1971, s. 171.

²¹ A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG...*, s. 72-73.

²² L.J. Jasiński, *op. cit.*, s. 180; J. Kleer, *Integracja gospodarcza w RWPG*, Warszawa 1978, s. 151 i nast.; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza...*, s. 220-222; J. Wesołowski, *System walutowy krajów RWPG*, Warszawa 1977, s. 17; AAN KC PZPR, sygn. 237/V/770, *Tezy w sprawie współpracy gospodarczej krajów socjalistycznych*.

nika wartości i nie mogły być stosowane jako międzynarodowy środek płatniczy²³. W tych okolicznościach działalność MBWG nie przynosiła zakładanych efektów, sam bank zaś był jedynie swojego rodzaju izbą rozrachunkową, a nie centrum walutowym oraz ośrodkiem kredytu międzynarodowego krajów demokracji ludowej. W 1966 r. władze PRL zgłosiły projekt wprowadzenia częściowej wymienialności (na poziomie 10-15%) salda w Międzynarodowym Banku Współpracy Gospodarczej na złoto bądź zachodnie waluty wymienne, co miało doprowadzić – zdaniem Warszawy – do intensyfikacji wymiany handlowej w RWPG. Wśród propozycji znalazło się także stopniowe przekształcanie rubla transferowego w międzynarodowy pieniądz krajów socjalistycznych, a także reforma MBWG, która sprowadzała się do rozszerzenia jego działalności na kredytowanie średnio- i długoterminowe, szczególnie przez wykorzystanie lokat i pożyczek otrzymywanych z banków zagranicznych²⁴.

Jednak ZSRR, z gruntu nieufny wobec wszelkich zmian mogących poszerzać swobodę gospodarczą demoludów, stał w tej kwestii przez dłuższy czas na stanowisku, że dwustronny clearing spełniał swoje zadania w wymianie handlowej wewnątrz ugrupowania i w związku z tym nie zachodziła potrzeba szybkiego wprowadzania szerokiej wymiany wielostronnej. Z podobną rezerwą Kreml podchodził do ewentualności podjęcia wspólnych wysiłków nad wprowadzeniem wymienialności walut w państwach socjalistycznych. Co prawda w 1971 r. wraz z przyjęciem wspomnianego już *Kompleksowego Programu* postulowano wykonanie do końca 1979 r. prac mających na celu wprowadzenie realnych przeliczników znaków pieniężnych państw członkowskich oraz rubla transferowego, jednak zamierzeń tych nigdy nie zrealizowano, a problem wymienialności walut, oprócz innych zasadniczych okoliczności, był jedną z najpoważniejszych słabości RWPG²⁵.

Koordinacja planów i zamierzeń ekonomicznych w RWPG

Zagadnienie koordynacji planów ekonomicznych państw RWPG było obecne od początków istnienia tego ugrupowania. W uchwale o powołaniu Rady ze stycznia 1949 r. stwierdzono m.in., że do podstawowych zadań RWPG należy „opracowanie planów powiązań ekonomicznych między krajami członkowskimi oraz uzgadnianie, w niezbędnym zakresie, ich planów gospodarczych w oparciu o specjalizację i kooperację produkcji”. Doszło wówczas do niezbyt udanych prób opracowywania

---

²³ A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG...*, s. 92-93; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza...*, s. 226 i nast.

²⁴ Zob.: A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza...*, s. 222 i nast.; AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/771, *Kierunki i metody integracji krajów RWPG*.

²⁵ Zob.: A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG...*, s. 101-103.

wspólnych planów rozwoju poszczególnych gałęzi produkcji, a także wzajemnych dostaw i wspólnych inwestycji z udziałem co najmniej dwóch krajów. Nieco później zdecydowano, że koordynacja planów ekonomicznych będzie się odbywać drogą dwustronnych, wieloletnich umów handlowych, które miały z góry precyzować wzajemne dostawy na dłuższy okres. W efekcie cała działalność RWPG zaczęła się koncentrować na kwestiach wymiany towarowej członków oraz koordynacji ich handlu zagranicznego z państwami kapitalistycznymi. Taki model współpracy odpowiadał coraz silniejszym w tym czasie tendencjom autarkicznym w gospodarkach krajów socjalistycznych. W państwach ugrupowania powstawało wiele analogicznych przedsiębiorstw, zwłaszcza w odniesieniu do gałęzi przemysłu maszynowego, które budowano w sposób żywiołowy, bez racjonalnego określenia zapotrzebowania na ich wyroby²⁶.

W trakcie IV i V Sesji Rady w 1954 r. uznano, że dotychczasowa strategia koordynacji planów, odnosząca się przede wszystkim do handlu zagranicznego, jest daleko niewystarczająca. Tym razem postanowiono wprowadzić nowe elementy koordynowania poprzez „sprzyjanie realizacji przedsięwzięć, mających na celu wzajemne uzgadnianie planów gospodarczych [...] krajów demokracji ludowej i uzgadnianie tych planów z planami rozwoju gospodarczego ZSRR”. Uznano, że głównym elementem koordynacji powinno być uzgadnianie planów inwestycyjnych krajów członkowskich RWPG w poszczególnych gałęziach produkcji, przy czym akcentowano szczególnie konieczność rozwoju surowcowych dziedzin przemysłu²⁷. Wkrótce jednak taka koncepcja koordynacji została zarzucona. Władze radzieckie zdecydowały bowiem o skłonieniu pozostałych państw socjalistycznych do przyjęcia zasad uzgadniania ich planów gospodarczych przez ekonomiczne instytucje ZSRR, co stanowiło swego rodzaju powrót do początkowego okresu istnienia RWPG. W ten sposób radziecki „Gospłan” zajął się koordynacją planów pięcioletnich innych członków Rady na lata 1956-1960. Związane z tym zalecenia, sformułowane w czasie VII Sesji Rady w maju 1956 r., sprowadzały się do mechanicznego narzucenia przez stronę radziecką pozostałym krajom socjalistycznym określonych wielkości produkcji i asortymentów oraz wzajemnych dostaw, których wykonanie, jak się wkrótce okazało, było mało realne. Realizacja tych postulatów wymagałaby bowiem w większości przypadków poważnego wzrostu nakładów inwestycyjnych, przekraczających często możliwości niektórych krajów Rady²⁸.

²⁶ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), zespół 36/70, wiązka 6, bez numeru teczki (dalej: b.n.t.), *Aktualne problemy współpracy gospodarczej krajów RWPG*.

²⁷ A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG...*, s. 22; H. Róžański, *op. cit.*, s. 49 i nast.; AMSZ, z. 36/70, w. 6, *Aktualne problemy współpracy gospodarczej krajów RWPG*.

²⁸ AAN, KC PZPR, sygn. XIA/89, *Informacja o stanowisku strony polskiej na konferencje krajów – członków RWPG*. Przykładem nierealnych zaleceń VII Sesji Rady było m.in. ustalenie dla PRL na rok 1960 produkcji 7,5 mln ton stali oraz 110 mln ton węgla kamiennego (Polskę zobowiązano

Nieracjonalność ustalonych w 1956 r. zasad koordynowania planów gospodarczych wywołała opór państw RWPG, zwłaszcza Polski. Kraje słabiej rozwinięte obawiały się, że proponowany przez ZSRR sposób uzgadniania zamierzeń ekonomicznych będzie preferować przede wszystkim silniejszych gospodarczo członków ugrupowania (NRD, Czechosłowacja) oraz nie przyczyni się do rozwiązania wielu istniejących od dawna problemów dotyczących deficytu paliw, surowców i maszyn, niedorozwoju gałęzi energetycznych czy też powielania produkcji tych samych wyrobów przez kilka państw. Taka sytuacja, na którą nałożyły się zawirowania polityczne jesieni 1956 r., skłoniła ZSRR do zmiany dotychczasowego stanowiska. Znalazło to swoje odbicie najpierw w ustaleniach VIII Sesji Rady z czerwca 1957 r., a następnie w decyzjach narady przywódców państw członkowskich RWPG, która odbyła się w maju 1958 r. w Moskwie. Zrezygnowano wówczas z dotychczasowej kluczowej roli „Gospłanu” i podkreślono konieczność uzgadniania planów zarówno w trybie bilateralnym, jak i wielostronnym²⁹.

Praktyczną realizacją zarówno postanowień VIII Sesji Rady, jak i ustaleń wspomnianej narady przywódców partii krajów RWPG, zajęła się kolejna, IX Sesja, obradująca w czerwcu 1958 r. w Bukareszcie. Przedstawiono wtedy szczegółowy program działań związanych z koordynacją zamierzeń rozwoju ekonomicznego członków ugrupowania do roku 1965. W dalszej kolejności, w wyniku prac organów Rady, zwłaszcza komisji stałych, formułujących konkretne zalecenia, państwa członkowskie zawarły mnóstwo umów dotyczących współpracy w rozwoju wielu dziedzin wytwórczości w latach 1961-1965. Uzgodnienia, z udziałem dwóch lub więcej krajów, odnosiły się m.in. do wspólnych inwestycji w przemyśle wydobywczym, metalurgicznym, energetycznym oraz chemicznym³⁰.

Mimo ograniczonej liczby tych przedsięwzięć, stanowiły one na pewno pewien postęp w sferze koordynowania zamierzeń ekonomicznych w stosunku do okresu poprzedniego. W związku z tym od początku lat 60. zaczęto coraz częściej mówić – zresztą na wyrost – o postępującej integracji gospodarczej krajów socjalistycznych. Proces ten, który pojmowano jako wzajemne zbliżanie i dostosowywanie struktur gospodarczych krajów RWPG, miał być jednocześnie swego rodzaju odpowiedzią na zacieśniającą się współpracę ekonomiczną państw Europy Zachodniej. Skalę

---

również do wyeksportowania w tym samym roku do państw RWPG 2,6 mln ton koksu i 19,5 mln ton węgla kamiennego). Tymczasem rzeczywiste wielkości osiągnięte w 1960 r. wynosiły 6,7 mln ton stali oraz 104,4 mln ton węgla kamiennego. Natomiast eksport w tym samym czasie do innych krajów socjalistycznych zamknął się w granicach 1,7 mln ton koksu oraz 8,5 mln ton węgla kamiennego (AMSZ, z. 36/70, w. 6, b.n.t., *Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej*).

²⁹ AMSZ, z. 36/70, w. 6, b.n.t., *Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej; Komunikat o naradzie przedstawicieli partii komunistycznych i robotniczych krajów członkowskich Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, która odbyła się w dniach 20-23 maja 1958 r.*, [w:] *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów...*, s. 133-135.

³⁰ AMSZ, z. 36/70, w. 6, b.n.t., *Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej*.

integracji w ramach RWPG miały potwierdzać niektóre inwestycje, prowadzone z niespotykanym wręcz, jak na warunki państw socjalistycznych, rozmachem. Za przykład posłużyć tu może rurociąg naftowy „Przyjaźń” – jedno z największych tego typu przedsięwzięć na świecie. Choć do koncepcji budowy rurociągu, ze względu na koszty, odnoszono się początkowo z rezerwą, zwłaszcza w PRL, to ostatecznie w jego powstaniu uczestniczyło pięć państw – Czechosłowacja, NRD, Polska, Węgry oraz ZSRR. Inwestycję, ze znacznym nakładem sił i środków, realizowano w latach 1961-1964. Po oddaniu w 1964 r. do eksploatacji rurociąg „Przyjaźń”, którego długość wyniosła ponad 4,5 tys. km, umożliwił wieloletnie dostawy ropy do Czechosłowacji i na Węgry (nitka południowa) oraz do Polski i NRD (nitka północna)³¹.

Podczas wspomnianej VIII Sesji Rady z czerwca 1957 r. pojawiła się także koncepcja koordynowania rozwoju ekonomicznego w ramach planów perspektywicznych (tzw. planów generalnej perspektywy), mających obejmować lata 1961-1975. Do studiów nad tymi planami w krajach RWPG przystąpiono już od drugiej połowy 1957 r. Jednak na X Sesji Rady w grudniu 1958 r. przedstawiciele ZSRR zaproponowali, aby wstrzymać konsultacje w zakresie planów długookresowych ze względu na wdrażanie reorganizacji radzieckiej gospodarki i zaistniałą w związku z tym konieczność szybkiego opracowania planu siedmioletniego na okres 1959-1965. Do planów generalnej perspektywy powrócono w trakcie XIII Sesji Rady w 1960 r. Władze ZSRR wysunęły wówczas koncepcję, aby plany te objęły dłuższy przedział czasu i dotyczyły okresu lat 1961-1980³².

Po XIII Sesji do końca 1960 r. kraje RWPG miały przystąpić do wzajemnych konsultacji dotyczących planów długookresowych. Jednak większość państw członkowskich nie dotrzymało tego terminu. Jedynie PRL przeprowadziła wstępne rozmowy z ZSRR, przy czym termin kolejnej konsultacji, ustalony na luty 1961 r., został przez stronę radziecką odłożony. Dwustronne konsultacje nad planami długookresowymi zamierzano następnie kontynuować po XIV Sesji Rady. W późniejszym czasie właściwie tylko w PRL prowadzono systematyczne prace nad tego rodzaju programami i wykorzystywano ich wyniki do konstruowania kolejnych planów pięcioletnich. Wśród innych członków Rady dominował jednak pogląd o małej użyteczności planowania długookresowego, a tym bardziej koordynowania go z innymi krajami³³.

---

³¹ T. Madej, *Ekonomiczne problemy specjalizacji i kooperacji produkcji w przemyśle krajów RWPG*, Warszawa 1972, s. 79; J. Sołdaczuk, *Integracja – czynnikiem pogłębienia współpracy krajów RWPG*, [w:] *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, red. P. Bożyk, Warszawa 1974, s. 30; H. Różański, *op. cit.*, s. 85-86.

³² H. Różański, *op. cit.*, s. 94, 120; J. Kaliński, *Gospodarka Polski w latach 1944-1989. Przemiany strukturalne*, Warszawa 1995, s. 99.

³³ S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny. Nowy typ współpracy*, Warszawa 1978, s. 142.

Mimo pewnego postępu w koordynacji planów i przedsięwzięć gospodarczych w pierwszej połowie lat 60. nie był on wystarczający w stosunku do oczekiwań niektórych państw RWPG. W czerwcu 1962 r. w Moskwie, w trakcie zwołanej z inicjatywy PRL narady przywódców państw członkowskich Rady, strona polska dowodziła zgodnie z prawdą, że koordynacji w ramach ugrupowania podlega nadal niemal wyłącznie wymiana handlowa, a jedynie w minimalnym stopniu uzgadniane są programy produkcji oraz przedsięwzięć inwestycyjnych³⁴. Podczas tej samej narady przywódca ZSRR Nikita Chruszczow wysunął z kolei pomysł zastąpienia dotychczasowych metod koordynacji wspólnym planowaniem ponadnarodowym. Myśl tę rozwinął następnie w znanym artykule pt. *Aktualne zagadnienia rozwoju światowego systemu socjalistycznego*, postulując jednocześnie utworzenie ponadnarodowego organu zajmującego się planowaniem w skali całej RWPG. Propozycja ta spotkała się z poparciem dwóch najwyżej rozwiniętych krajów członkowskich – Czechosłowacji oraz NRD. Oba te państwa dostrzegały w koncepcji wspólnego planowania perspektywę szerszego rozwoju własnych gospodarek, m.in. poprzez możliwości lokalizowania u nich produkcji najbardziej zaawansowanych technologicznie maszyn i urządzeń. Jednak słabsi ekonomicznie członkowie RWPG ocenili krytycznie ideę wspólnego planowania³⁵.

Najważniejszym efektem narady z czerwca 1962 r. i odbytej w tym samym roku XV Sesji Rady, było przyjęcie dokumentu pn.: *Podstawowe zasady międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy* (dalej: *Podstawowe zasady*). Dokument ten określał koordynację planów ekonomicznych jako główną płaszczyznę współpracy gospodarczej krajów socjalistycznych; definiował cele, jakim miała służyć koordynacja, a także wskazywał te obszary relacji gospodarczych, które należało ulepszyć. Samo uchwalenie *Podstawowych zasad* potwierdzało jednocześnie, że dotychczasowe działania na rzecz uzgadniania zamierzeń ekonomicznych były niezadowalające. W myśl *Podstawowych zasad*, oprócz sukcesywnego ograniczania paralelizmu w rozwoju produkcji, deklarowano szerokie wykorzystanie bogactw naturalnych poszczególnych państw. Zamierzano dążyć do ukształtowania najbardziej efektywnego podziału produkcji wśród członków RWPG, szczególnie poprzez specjalizację i kooperację, oraz zagwarantować uczestnikom prac koordynacyjnych możliwości zakupu towarów niezbędnych do wykonania narodowych planów gospodarczych i możliwości zbytu określonych wyrobów. Stopniowemu przyspieszaniu rozwoju gospodarczego państw

³⁴ *Komunikat o naradzie przedstawicieli partii komunistycznych i robotniczych krajów członkowskich Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, która odbyła się w dniach 6-7 czerwca 1962 r.*, [w:] *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów...*, s. 148-153; H. Różański, *op. cit.*, s. 155-156.

³⁵ Zob.: N. Chruszczow, *Aktualne zagadnienia rozwoju światowego systemu socjalistycznego*, [w:] *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów...*, s. 114-115.

ugrupowania miała jednocześnie towarzyszyć systematyczna likwidacja różnic w poziomie ich rozwoju oraz stopie życiowej ich mieszkańców³⁶.

Praktyka pokazała jednak, że uchwalenie *Podstawowych zasad* nie spowodowało oczekiwanego przełomu w rozwoju koordynacji planów ekonomicznych. W dalszym bowiem ciągu przedmiotem uzgodnień nie były inwestycje, a jedynie wymiana handlowa. Jednak i tutaj odbywało się to przede wszystkim w trybie dwustronnym, nie zaś – jak planowano – wielostronnym. W tym kontekście warto wskazać na ówczesny postęp w dziedzinie współpracy i integracji ekonomicznej, jaki dokonywał się w Europie Zachodniej. Z porównania wynikało, że w odniesieniu do państw socjalistycznych można było mówić wręcz o dezintegracji gospodarczej, o której świadczyły nie tylko mizerne postępy w koordynacji planów, ale również narastające w dalszym ciągu tendencje autarkiczne wśród członków RWPG oraz nieuporządkowane sprawy cenowe i finansowo-walutowe. Wszystkie te okoliczności powodowały – podnoszony już przy okazji omawiania problemu cen – spadek obrotów handlowych między państwami Rady. Ich wielkość w połowie lat 60. była trzy razy mniejsza od uzyskiwanych w tym czasie wyników w państwach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej³⁷.

W latach 1969-1971 opracowywano w obrębie RWPG strategię szerokich działań integracyjnych, których zasady zawarto w kilkakrotnie już wzmiankowanym *Kompleksowym Programie dalszego pogłębiania i doskonalenia współpracy i rozwoju socjalistycznej integracji krajów członkowskich RWPG*. W obszarze planowania ekonomicznego dokument ten zakładał m.in. pogłębienie współpracy w koordynowaniu planów pięcioletnich oraz perspektywicznych. Zamierzano wprowadzić zasadę prowadzenia wzajemnych konsultacji na temat głównych problemów polityki gospodarczej krajów członkowskich. Zakres koordynacji miał być poszerzony o dziedziny związane z rozwojem podstawowych kierunków nauki i techniki, a także o uzgadnianie procesów inwestycyjnych dotyczących konkretnych przedsięwzięć. *Kompleksowy Program* powracał również do koncepcji planowania międzynarodowego, którym zainteresowani członkowie ugrupowania mieli obejmować poszczególne gałęzie przemysłu oraz rodzaje produkcji. Głównym organem, jaki miał się zajmować realizacją nowej formuły koordynowania, zarówno od strony organizacyjnej, jak i merytorycznej, miał być wspomniany wcześniej Komitet Współpracy w Dziedzinie Planowania (dalej: Komitet Planowania), którego organem stało się Biuro ds. Zbiorczych Zagadnień Planów Gospodarczych podporządkowane wcześniej Komitetowi Wykonawczemu RWPG³⁸.

³⁶ W. Forysiński, *Podstawy prawne działalności RWPG*, Warszawa 1986, s. 126 i nast.

³⁷ AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, t. I, *Notatka w sprawie koordynacji planów wieloletnich z krajami członkowskimi i pogląd niektórych krajów odnośnie tej koordynacji*.

³⁸ W. Forysiński, *op. cit.*, s. 130 i nast.

Prace koordynacyjne nad planami pięcioletnimi na lata 1971-1976 zakończono w 1969 r., czyli jeszcze przed uchwaleniem *Kompleksowego Programu*. Był to jeden z niewielu dość pomyślnych okresów dla krajów członkowskich RWPG. Nie wynikało to z lepszego funkcjonowania mechanizmów ekonomicznych – nie wprowadzono przecież żadnych reform – a przede wszystkim z korzystnego splotu uwarunkowań międzynarodowych. Wzrastała zatem produkcja przemysłowa, wzajemne obroty towarowe oraz dochód narodowy, co nieraz wywoływało przesadny optymizm w prognozach na przyszłość. Koordynacja planów na lata 1976-1980 objęła uzgodnienia dotyczące m.in. produkcji różnego rodzaju sprzętu dla poszczególnych gałęzi gospodarki – obrabiarek, maszyn budowlanych, wyposażenia i urządzeń dla przemysłu chemicznego, stoczniowego, rolnictwa itd.; zawarto kilkadziesiąt umów specjalizacyjnych, które objęły ponad 10 tys. produktów. W tym jednak czasie centralnie kierowane systemy ekonomiczne wykazywały coraz wyraźniejsze symptomy kryzysu. Swoistymi normami ekstensywnych gospodarek socjalistycznych stawały się niska jakość i nowoczesność produkcji, nieustanny wzrost jej kapitało-, energo- i materiałochłonności oraz wydłużające się cykle realizacji konkretnych inwestycji.

Takim tendencjom nie mogły oczywiście zapobiec kolejne prace koordynacyjne w ramach Rady odnoszące się do pięcioletek 1981-1985 i 1986-1990. W skali całej RWPG następował dalszy spadek dynamiki dochodu narodowego, produkcji przemysłowej i wzajemnej wymiany towarowej. Sytuację komplikowało dodatkowo wzrastające zadłużenie wobec Zachodu (zwłaszcza PRL), a także konieczność pomocy gospodarczej dla Mongolii, Kuby i Wietnamu, którym dostarczano kompletne obiekty przemysłowe i udzielano korzystnych, niskoprocentowanych kredytów. Ostatni w historii RWPG program koordynacji planów na lata 1991-1995 zaakceptowano na XLIV Sesji Rady w lipcu 1988 r., ale ze względu na likwidację ugrupowania nie doczekał się on realizacji.

Zagadnienia specjalizacji i kooperacji produkcji w RWPG

Z koordynacją planów gospodarczych, mającą stanowić kluczowy obszar relacji ekonomicznych w ramach RWPG, wiązały się kwestie specjalizacji i kooperacji produkcji, przede wszystkim w odniesieniu do przemysłu maszynowego, traktowanego w krajach socjalistycznych zawsze priorytetowo. Specjalizacja i wiążąca się z nią kooperacja produkcji była rozumiana, jako

[...] koncentracja wytwarzania jednorodnej produkcji w jednym lub kilku krajach socjalistycznych w celu zaspokojenia potrzeb zainteresowanych państw, podniesienia w związku z tym

poziomu techniki i organizacji produkcji oraz ustalenia trwałych powiązań ekonomicznych [...] między krajami³⁹.

Pierwsze próby w tym zakresie podjęto jednak dopiero podczas VII Sesji Rady w maju 1956 r. w Berlinie. Zestawiono wówczas listę aż 613 wyrobów przemysłu maszynowego, których produkcję zamierzano rozdysponować pomiędzy kraje członkowskie RWPG. Ten bardzo szeroki asortyment został opracowany w sposób typowy dla systemu nakazowo-rozdzielczego. Listę sporządzono dość przypadkowo i bez odpowiedniej analizy ekonomicznej, „przydzielanie” zaś produkcji konkretnych rodzajów maszyn poszczególnym krajom przebiegało w atmosferze sporów i targów o każdy ich typ, ponieważ wytwarzaniem niektórych urządzeń zainteresowanych było nawet kilka państw. Nie obeszło się w tej sytuacji bez nacisków ze strony ZSRR, a także krajów dysponujących wówczas najlepiej rozwiniętym przemysłem, czyli Czechosłowacji i NRD, które przekonywały innych partnerów z Rady, aby zrezygnowali z produkcji u siebie wielu rodzajów maszyn, ponieważ są już one wytwarzane u nich⁴⁰.

Po 1956 r. w RWPG podjęto wysiłki nad zrationalizowaniem systemu specjalizacji i kooperacji produkcji, ale mimo to w dalszym ciągu zachował on charakter mniej lub bardziej biurokratyczny. Składało się na to wiele przyczyn. Istotne były chociażby – wspomniane wcześniej – problemy cenowe i finansowo-walutowe. Przy negocjowaniu konkretnych umów wśród partnerów z RWPG, reprezentowanych przez odpowiednie centrale handlu zagranicznego, kluczowe stawały się bowiem nie korzyści wynikające z podziału produkcji konkretnych elementów czy zespołów, a ceny transakcyjne (nadmierzająco trudne do ustalenia). W nieskończoność przeciągały się także uzgodnienia dotyczące zakresu podziału produkcji, wymogów jakościowych oraz standardów technicznych. Dodatkowe problemy dotyczyły nieuporządkowanego systemu norm i standardów produkcji obowiązujących w poszczególnych krajach socjalistycznych. W organach Rady, przede wszystkim Instytucie Normalizacyjnym, prowadzono wprawdzie prace w zakresie standaryzacji oraz unifikacji norm państwowych, jednak toczyły się one powoli i przynosiły ograniczone efekty⁴¹.

Do swoistych reguł należało również to, że kraje Rady starały się najczęściej o zapewnienie sobie w ramach specjalizacji produkowania tych wyrobów, które były u nich już od dawna wytwarzane. Jednocześnie rzadko zdarzało się, że któreś z państw rezygnowałoby z realizowanej już produkcji, celem jej skoncentrowania u innego członka RWPG. Stąd też częsty paralelizm produkcji w zakresie wielu

³⁹ Polska w RWPG, red. W. Iskra, Warszawa 1978, s. 82; S. Góra, *Międzynarodowe umowy kooperacyjne krajów RWPG*, [w:] *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych...*, s. 112-114.

⁴⁰ A. Skrzypek, *Procesy integracyjne państw wspólnoty socjalistycznej 1946-1971 (studia i historia)*, Wrocław 1987, s. 91-92; H. Różański, *op. cit.*, s. 57-58; AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, *Zagadnienia współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG*.

⁴¹ AAN, KC PZPR, sygn. XIA/91, *Uwagi w sprawie dalszego rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG*.

typów maszyn. Dochodził do tego również fakt, że uruchamianiu wytwarzania coraz to nowych urządzeń nie towarzyszyła troska o podnoszenie poziomu technicznego i doskonalenie wyrobów już produkowanych. Na przykład w latach 60. i na początku 70. w NRD i w Czechosłowacji powstawało około 70-80% światowego asortymentu maszyn i urządzeń, których poziom techniczny coraz bardziej odbiegał od międzynarodowych standardów (podobna tendencja występowała także w przemyśle maszynowych innych państw Rady). Jednocześnie dwa wymienione wyżej kraje zmierzały do koncentrowania u siebie produkcji najbardziej zaawansowanych technologicznie urządzeń, mających znaczenie zarówno w eksporcie do krajów socjalistycznych, jak i na rynki zachodnie. W państwach zaś słabiej rozwiniętych, jak Rumunia czy Bułgaria, wywoływało to obawy, że w wypadku objęcia specjalizacją ograniczonej liczby typów najbardziej złożonych maszyn i nowoczesnych wyrobów, nie znajdą one dla siebie odpowiednich do produkcji asortymentów. W tej sytuacji Bułgaria postulowała objęcie specjalizacją możliwie jak najszerszej liczby wyrobów, Rumunia zaś od początku lat 60. zakupywała coraz więcej nowoczesnych licencji w krajach zachodnich⁴².

Jeszcze jedną cechą charakterystyczną specjalizacji i kooperacji produkcji w RWPG było niewywiązywanie się poszczególnych państw z przyjętych – często na wyrost – zobowiązań produkcyjnych, a także coraz wyższe, trudne do spełnienia, wymagania jakościowe stawiane sobie wzajemnie przez członków ugrupowania. Co do tej pierwszej kwestii, zdarzało się niejednokrotnie, że przemysł maszynowy w danym kraju nie był w stanie przystąpić w krótkim czasie do produkcji niektórych maszyn czy urządzeń i w konsekwencji wywiązać się z przewidzianego porozumieniami ich eksportu. Natomiast w obszarze jakości produkcji decydujący okazał się ogólny niski poziom techniczny różnych gałęzi przemysłu krajów socjalistycznych. Wymagania techniczne, jakie np. maszynom z PRL stawiali odbiorcy z państw RWPG, w tym ZSRR, były podobne do tych, jakich oczekiwano od urządzeń importowanych z państw zachodnich. Wobec takich okoliczności zapotrzebowanie na maszyny większości członków Rady nie mogło być pokrywane własną produkcją. Sięgano więc po import z Zachodu – jedynie w latach 1955-1960 w skali całej RWPG uległ on potrojeniu. Podobna tendencja występowała również w latach 1961-1970, a zwłaszcza w dekadzie lat 70. Innym negatywnym zjawiskiem w tamtym czasie, wpływającym zwłaszcza na realizację przedsięwzięć kooperacyjnych, była niechęć lepiej rozwiniętych krajów Rady (szczególnie NRD i Czechosłowacji) do prowadzenia

---

⁴² AMSZ, z. 36/70, w. 6, b.n.t., *Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej*; AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, t. I, *Notatka w sprawie specjalizacji produkcji w przemyśle maszynowym*.

tego typu współpracy z partnerami o słabszym technologicznie potencjale przemysłu maszynowego (w tym PRL)⁴³.

Próbą usprawnienia procesów kooperacji i specjalizacji produkcji w RWPG, podjętą w głównej mierze z inicjatywy strony polskiej, była uchwała z maja 1967 r. pn. *O efektywnych przedsięwzięciach dla usprawnienia prac w zakresie specjalizacji i kooperacji produkcji*. Dokument ten, przyjęty przez Komitet Wykonawczy Rady, miał porządkować szczegółowe zagadnienia związane z przygotowaniem i realizacją współpracy specjalizacyjnej i kooperacyjnej. Tym razem, chcąc uniknąć dotychczasowego, administracyjnego ustalania zaleceń specjalizacyjnych w ramach ugrupowania, akcentowano potrzebę dokładnych analiz ekonomiczno-technicznych, które wskazywałyby potrzeby i możliwości poszczególnych krajów w zakresie rozwijania określonej współpracy produkcyjnej. Dopiero na podstawie wyników tych analiz uprawnione organy Rady miały podejmować odpowiednie zalecenia specjalizacyjne, które z kolei stanowiłyby podstawę umów między konkretnymi państwami⁴⁴.

W kontekście specjalizacji i kooperacji produkcji warto również wspomnieć o kwestiach związanych z wymianą informacji na temat wynalazków oraz nowych rozwiązań technicznych między państwami RWPG. Na początku istnienia ugrupowania, w trakcie obrad II Sesji Rady w Sofii w sierpniu 1949 r. ustalono, że wszelkie patenty oraz licencje na konkretne wyroby będą wzajemnie udostępniane na zasadach bezpłatności. Jednocześnie zdecydowano, że z otrzymanych licencji i dokumentacji naukowo-technicznej korzystać będzie wyłącznie kraj, do którego zostały skierowane. Jedyne koszty, jakie ponosić miało państwo otrzymujące licencję, miały być związane z wykonaniem kopii danej dokumentacji technicznej lub projektu. Jednak z czasem te państwa, które miały do zaoferowania najszerzy wachlarz nowych rozwiązań technicznych, przede wszystkim NRD i Czechosłowacja, znacznie ograniczały ich nieodpłatne przekazywanie innym partnerom z RWPG. Oba kraje, a w latach 60. także Węgry, domagały się coraz częściej wprowadzenia odpłatności za oferowane przez siebie licencje i patenty, a tym samym zrewidowania wspomnianych uchwał II Sesji Rady z 1949 r. Również ZSRR odmawiał niejednokrotnie dzielenia się nowocześnie myślą techniczną, uzasadniając takie stanowisko względami „ochrony tajemnicy państwowej”. Dotyczyło to zwłaszcza zaawansowanych technologicznie rozwiązań, które pociągały za sobą duże koszty finansowe, a w przypadku Kremla miały także znaczenie militarne. W tych okolicznościach Berlin Wschodni i Praga zaczęły stosować zasadę „bilansowania przekazywanej dokumentacji technicznej”, co sprowadzało się do tego, że konkretne rozwiązania techniczne były udostępniane jedynie w wypadku, kiedy inny członek Rady mógł zrewanżować się tym samym.

⁴³ AAN, KWGzZ, sygn. 22/4, *Zagadnienia współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG*; S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych...*, s. 148-149.

⁴⁴ H. Różański, *op. cit.*, s. 238.

Władze enerderskie podjęły nawet oficjalną uchwałę mówiącą o wprowadzeniu reguł handlowych na polu wymiany myśli technicznej⁴⁵.

Takiej polityce ze strony lepiej rozwiniętych państw socjalistycznych sprzeciwiali się pozostali członkowie Rady, głównie Rumunia, Bułgaria i Mongolia, ale także Polska, dla których darmowy dopływ myśli technicznej był bardzo korzystny. Zdaniem władz PRL, odwołujących się w tym przypadku do internacjonalistycznych argumentów, bezpłatne przekazywanie licencji wyrażało „zasadę braterskiej pomocy” – jedną z „podstawowych zasad, jakie leżały u podstaw współpracy w ramach RWPG”. Jednak później strona polska podchodziła nieco bardziej elastycznie do tej kwestii. Dopuszczała w określonych przypadkach sprzedaż licencji, kiedy chodziło o nowości technologiczne, wymagające znacznych nakładów, ale z zachowaniem prawa pierwokupu dla krajów członkowskich Rady. Z czasem wprowadzono kompromisowe zasady, przewidujące zarówno odpłatny, jak i nieodpłatny tryb przekazywania zdobyczy technologicznych. Sprzedaż licencji miała obowiązywać w zakresie rozwiązań najbardziej zaawansowanych i zbliżonych do poziomu światowego. Ale i w tym przypadku zdecydowano, że nie będzie się stosować odpłatności, jeżeli kraj dostarczający dany patent będzie następnie głównym odbiorcą wytwarzanej na tej podstawie produkcji⁴⁶.

Tymczasem sytuacji w obszarze specjalizacji i kooperacji produkcji nie zmieniły założenia *Kompleksowego Programu* z 1971 r., gdzie zawarto elementy zmierzające do usprawnienia współpracy w tym zakresie. Zwiększeniu uległa m.in. liczba stałych komisji branżowych i organizacji międzynarodowych, których głównym zadaniem miało stać się właśnie stymulowanie procesów specjalizacji i kooperacji. Jednak postępująca inercja i chaos kompetencyjny zarówno centralnych organów ekonomicznych państw członkowskich, jak i organów międzynarodowych RWPG prowadziły do niekończących się konsultacji i negocjacji właściwie na wszystkich szczeblach administracji gospodarczej krajów Rady. O skali zbiurokratyzowania i usztywnienia mechanizmów na tym obszarze może świadczyć choćby to, że jedynie w ramach Komisji Przemysłu Maszynowego negocjacjami i uzgodnieniami specjalizacyjnymi zajmowało się równocześnie... 17 organów z krajów członków RWPG oraz 8 instytucji międzynarodowych organizacji gospodarczych i 4 wydziały Sekretariatu Rady (!)⁴⁷.

⁴⁵ AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, t. I, *Notatka w sprawie współpracy naukowo-technicznej pomiędzy krajami RWPG*; AMSZ, z. 34/70, w. 3, b.n.t., *Raport polityczny Ambasady PRL w Berlinie za rok 1965*; *ibidem*, z. 28/74, w. 3, b.n.t., *Stosunki polsko-czechosłowackie*.

⁴⁶ AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, t. I, *O sytuacji w RWPG i zasadach postępowania delegacji polskich w organach Rady*; AMSZ, z. 27/70, w. 7, b. n. t., *Z przygotowań do konferencji w sprawie międzynarodowej specjalizacji produkcji w przemyśle maszynowym krajów RWPG*.

⁴⁷ B. Zadworna, *Problemy specjalizacji i kooperacji produkcji europejskich krajów RWPG*, [w:] *40 lat RWPG...*, s. 260-278.

Nic też dziwnego, że na XXXVIII Sesji Rady z czerwca 1984 r. znów postulowano skierowanie większej uwagi na przyspieszenie rozwoju specjalizacji i kooperacji produkcji. Wskazywano, że właściwą strategią pobudzania tego obszaru będą wieloletnie kierunkowe programy współpracy oraz projekty dwustronne, obejmujące okres do roku 1990. Kluczowa rola miała tutaj przypaść kompleksom branżowym i międzybranżowym, których zadaniem byłoby stworzenie systemu bezpośrednich (na szczeblu konkretnych przedsiębiorstw), międzynarodowych powiązań produkcyjno-technicznych i gospodarczych. Zainteresowane kraje miały tworzyć wspólne przedsiębiorstwa, biura projektowo-konstrukcyjne i instytuty naukowo-badawcze. Oczywiście wszystkie te plany były już wtedy nie do zrealizowania. Skostniały, centralistyczny i autarkiczny system gospodarek państw socjalistycznych nie mógł wytrzymać konkurencji w zestawieniu z lawinowym wręcz rozwojem wysoko przetworzonych wyrobów w gospodarce światowej. Porozumienia specjalizacyjne i kooperacyjne wśród członków Rady w latach 70. i 80. utrwały w dalszym ciągu podział produkcji ukształtowany we wcześniejszym okresie. Nawet jeżeli dochodziło do bezpośredniej współpracy między poszczególnymi podmiotami gospodarczymi, to najczęściej byli to partnerzy przypadkowi, wyznaczani przez nadrzędną administrację. Nadzwyczaj opornie przebiegało także powoływanie wspólnych przedsiębiorstw, ponieważ z jednej strony pozwalano im działać „na zasadzie pełnego rachunku ekonomicznego i samofinansowania”, ale z drugiej krępowano administracyjno-nakazowym charakterem umów międzyrządowych. W drugiej połowie lat 80. już nawet oficjalnie oceniano, że jedynie 12-14% produktów kooperacyjnych krajów RWPG miałyby szansę na zbyt w państwach kapitalistycznych⁴⁸.

Podsumowanie

Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej była ważnym elementem umacniania dominacji ZSRR w Europie Środkowoschodniej. Początkowo ugrupowanie miało przede wszystkim utrwać i podtrzymywać radziecki model ekonomiczny w państwach zależnych, oparty na odrzuceniu praw rynkowych, centralnym planowaniu i forsownej industrializacji. Służąc w zasadzie interesom Kremla, RWPG przez całe swoje istnienie ułatwiała mu kontrolę i wpływ na kształt oraz kierunki rozwoju gospodarek krajów „demokracji ludowej”. U podstaw tego systemu leżała ścisła współpraca polityczna, ekonomiczna i militarna poszczególnych państw socjalistycznych z moskiewskim centrum, przy równoczesnym znacznym ograniczeniu handlu z krajami kapitalistycznymi (zwłaszcza do 1956 r.). Kształtowany na takim podłożu swoisty model integracji usiłowano wdrażać głównie poprzez opracowywanie i realizację planów powiązań

---

⁴⁸ Zob.: *ibidem*.

gospodarczych członków ugrupowania, wspólne inwestycje w różnych dziedzinach gospodarki oraz uzgadnianie projektów ekonomicznych na bazie specjalizacji i kooperacji produkcji; starano się ponadto uzgadniać plany eksportu i importu towarów o ważnym znaczeniu dla RWPG, a także akcentowano organizowanie współpracy naukowej i wymianę doświadczeń technicznych⁴⁹.

Struktury organizacyjne RWPG kształtowały się powoli i były odbiciem mechanizmów funkcjonowania scentralizowanych gospodarek państw socjalistycznych. Tworzenie w ciągu kilkudziesięciu lat kolejnych organów, różnych instytucji i organizacji współpracujących i wspierających RWPG nie przyczyniało się ani do polepszenia jakości funkcjonowania ugrupowania, ani tym bardziej do ekonomicznej integracji jego członków. Administracyjny aparat Rady ulegał szybkiej biurokratyzacji, kompetencje poszczególnych organów często się dublowały, a skomplikowane procedury oraz rozbieżne interesy członków RWPG poważnie utrudniały czy nawet paraliżowały proces decyzyjny.

Negatywnie na całokształt współpracy ekonomicznej w Radzie wpływał nieuporządkowany system finansowo-walutowy. Brak mechanizmów wolnorynkowych powodował, że nie zdołano wypracować racjonalnych procedur ustalania cen. Z tych też względów niektóre kraje RWPG unikały rozszerzania kontaktów gospodarczych z pozostałymi partnerami ugrupowania, obawiając się, że prowadzona z nimi wymiana przyniesie straty. Wprowadzenie rubla transferowego nie przyniosło usprawnienia wzajemnych rozliczeń i nie zwiększyło wymiany towarowej (waluta ta pełniła jedynie ograniczoną funkcję technicznego narzędzia rozliczeń między państwami RWPG). Natomiast postulaty uzdrowienia tej sytuacji poprzez wprowadzenie wymienialności walut krajów członkowskich i rubli transferowych natrafiały na sprzeciw ZSRR.

Koordinacja planów gospodarczych przez dłuższy czas ograniczała się w RWPG przede wszystkim do bilateralnej wymiany handlowej i narzucania przez Kreml pozostałym członkom ugrupowania określonej produkcji. Szerszy wymiar koordynacji miał mieć charakter wielostronny, zorientowany głównie na sferę inwestycji. Podjęte w tym kierunku działania przyniosły wprawdzie ograniczone efekty w postaci realizacji pewnych wspólnych przedsięwzięć, ale w dalszym ciągu, tak jak u zarania RWPG, koordynacja obejmowała w znacznej mierze wymianę handlową. Zdecydowały o tym wspomniane już rozbieżności interesów członków Rady, ugruntowywane przez dziesięciolecia tendencje autarkiczne ich gospodarek, zbiurokratyzowanie procedur wdrażania wzajemnej współpracy, a w latach 70. i 80. coraz widoczniejsza ogólna zapaść socjalistycznego systemu ekonomicznego.

Wielu problemów nastroczała także specjalizacja i kooperacja produkcji, mająca na celu wyeliminowanie zjawiska paralelizmu produkcji w krajach RWPG, podnoszenie

---

⁴⁹ Zob.: K. Łastawski, *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2011, s. 85-86.

poziomu technicznego przemysłu oraz stworzenie trwałych związków gospodarczych wśród członków ugrupowania. W praktyce specjalizacja i kooperacja polegała przez dłuższy czas na dość przypadkowym „przydzielaniu” krajom Rady produkcji określonych typów maszyn i urządzeń. Prowadziło to do swoistego wyścigu między nimi o to, kto i co ma wytwarzać, przy czym najczęściej lepiej rozwinięci uczestnicy RWPG próbowali przejąć produkcję bardziej zaawansowanych technologicznie wyrobów. Był to kolejny impuls sprzyjający autarkii, ponieważ w dalszym ciągu w poszczególnych państwach Rady wytwarzano równolegle wiele podobnych czy takich samych maszyn i urządzeń. Najbardziej wymierną konsekwencją tej sytuacji stawała się narastająca przepaść technologiczna między produktami wytwarzanymi w państwach RWPG i rozwiniętych krajach zachodnich.

Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej jako organizacja zrzeszająca państwa z gospodarkami centralnie sterowanymi, pozbawionymi mechanizmów wolnorynkowych, a do tego bez wcześniejszych, szerszych tradycji wzajemnej współpracy nie mogła się stać – jak słusznie twierdzi Leszek Jerzy Jasiński – ani strefą wolnego handlu, ani unią celną, ani też wspólnym rynkiem⁵⁰. Nie było więc żadnych możliwości racjonalnej integracji w ramach ugrupowania, rozumianej jako podstawy do zapewnienia członkom harmonijnego i trwałego wzrostu gospodarczego. Wręcz przeciwnie – RWPG utrzymywała wszystkie negatywne cechy systemów ekonomicznych państw socjalistycznych (autarkię, biurokratyzację, zapóźnienie technologiczne etc.) oraz podtrzymywała uzależnienie od ZSRR. Trudno więc się dziwić, że Kremlowi odpowiadała w pełni, forsowana od początku, logika rozwoju ugrupowania, oparta w znacznej mierze jedynie na zacieśnieniu powiązań ekonomicznych między ZSRR a resztą członków Rady, odgrywających w konsekwencji rolę komplementarną wobec radzieckiego systemu gospodarczego, a słabiej powiązanych i często konkurujących między sobą.

Upadek realnego socjalizmu i rozpad bloku wschodniego na przełomie lat 80. i 90. oznaczał również rychłe rozwiązanie ich podstawowych struktur, czyli Układu Warszawskiego i Rady Wzajemnej Współpracy Gospodarczej. Co do RWPG pojawiły się jednak jeszcze pomysły przekształcenia i utrzymania jej bytu, choć oczywiście w innej niż dotychczas formie. W 1990 r. powstał zamiar opracowania nowego Statutu ugrupowania, na początku zaś kolejnego roku dyskutowano o zmianie modelu integracji, który miał zostać oparty na zasadach partnerstwa. Jednocześnie Rosjanie wystąpili z koncepcją przekształcenia RWPG w Międzynarodową Organizację Współpracy Gospodarczej o charakterze jedynie konsultacyjnym, a nie decyzyjnym, uwzględniającej w swym działaniu prawa wolnego rynku. Rozpad RWPG był jednak nieuchronny, a jego przyspieszenie nastąpiło po 1 stycznia 1991 r., wraz z zaprzesta-

⁵⁰ L.J. Jasiński, *op. cit.*, s. 181.

niem transakcji w rublach transferowych między członkami organizacji, którzy nie byli w stanie rozliczać się od tej pory w dolarach. W ten sposób 28 czerwca 1991 r. na ostatniej sesji Rady w Budapeszcie 9 członków RWPG podjęło decyzję o zakończeniu jej działalności, co przypieczętowano podpisaniem specjalnego protokołu⁵¹.

Robert Skobelski

NIEUDANY EKSPERYMENT SOCJALISTYCZNEJ INTEGRACJI.
RADA WZAJEMNEJ POMOCY GOSPODARCZEJ W LATACH 1949-1991

Streszczenie. Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej została powołana 8 stycznia 1949 r. z woli Józefa Stalina i była ważnym elementem umacniania dominacji ZSRR w Europie Środkowowschodniej. Początkowo ugrupowanie miało przede wszystkim utrwać i podtrzymywać radziecki model ekonomiczny w państwach zależnych, oparty na odrzuceniu praw rynkowych, centralnym planowaniu i forsownej industrializacji. Służąc ogólnie interesom Kremla, RWPG przez cały okres swojego istnienia ułatwiała mu kontrolę i wpływ na kształt oraz kierunki rozwoju gospodarek krajów „demokracji ludowej”. U podstaw tego systemu leżała ścisła współpraca polityczna, ekonomiczna i militarna poszczególnych państw socjalistycznych z moskiewskim centrum, przy równoczesnym znacznym ograniczeniu handlu z krajami kapitalistycznymi (zwłaszcza do 1956 r.). RWPG, zrzeszająca państwa z gospodarkami centralnie sterowanymi, pozbawionymi mechanizmów wolnorynkowych, a do tego bez wcześniejszych, szerszych tradycji wzajemnej współpracy nie stała się ani strefą wolnego handlu, ani unią celną, ani też wspólnym rynkiem. Nie było więc żadnych możliwości racjonalnej integracji w ramach ugrupowania, rozumianej jako podstawy do zapewnienia członkom harmonijnego i trwałego wzrostu gospodarczego. Upadek realnego socjalizmu i rozpad bloku wschodniego na przełomie lat 80. i 90. oznaczał również rychle rozwiązanie ich podstawowych struktur, w tym RWPG, co nastąpiło ostatecznie w 1991 r.

Słowa kluczowe: RWPG, centralne planowanie, gospodarka, integracja, autarkia

A FAILED EXPERIMENT OF SOCIAL INTEGRATION.
COUNCIL FOR MUTUAL ECONOMIC ASSISTANCE IN THE YEARS 1949-1991

Summary. RWPG (*translator's note: the Polish abbreviation of the Council for Mutual Economic Assistance; the English abbreviation: COMECON*) was founded on January 8th, 1949 at the will of Joseph Stalin and was an important element in strengthening domination of the Union of Soviet Socialist Republics in Central and Eastern Europe. In the beginning, the organization was supposed first of all to solidify and support the Russian economic model in the subordinate countries that was based on rejecting market principles and on focusing on central planning and extensive industrialisation. Serving the interests of the Kremlin generally, COMECON throughout the whole period of its existence, facilitated the Kremlin's control and influence on the shape of economic development of the countries within the so called "people's democracy". The core of this system was a close political, economic and military cooperation of socialist countries with the Moscow centre along with significant limitations imposed on trading with capitalist countries (especially after 1956). RWPG bringing together centrally controlled countries, lacking free market mechanisms, and furthermore with no earlier, broader traditions in mutual help, did not become either a free market

⁵¹ Zob.: S. Parzymies, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945-2004*, Warszawa 2004, s. 167-168.

zone, or a customs union, nor did it form a common market. Thus, a rational integration within the organization, viewed as the basis for ensuring for its members a harmonious and continuous economic growth, was not possible. On the contrary – RWPG strengthened all negative features developed in economic systems of socialist countries (autarchy, bureaucracy, technological delay, etc.) and maintained its dependency on the Soviet Union. The fall of real socialism and dissolution of the Eastern Block at the end of the eighties and in the beginning of the nineties last century meant an immediate dissolution of its basic structures, namely the Warsaw Pact and then the COMECON. As far as the latter is concerned, there were still ideas about transforming the organization and maintaining its existence, but, obviously, in another form. In 1990 it was intended to elaborate new By-laws of the organization and then in the beginning of the following year it was discussed to change the integration model to be based on partnership principle. At the same time Russians put forward an idea to transform RWPG into the International Organization of Mutual Assistance that would only serve as a consulting and not a decision making body and which would incorporate principles of a free market into its activities. However, the break up of RWPG was inevitable, and the process accelerated after January 1st, 1991 that marked the end of transactions in transfer rubles among the members of the group, which since then were not able to pay in dollars. In this way on June 28th, 1991, at the last session of the Council in Budapest, 9 RWPG members decided to end its activities, which was sealed by signing a special report.

Keywords: COMECON, central planning, economy, integration, autarky